

Osmanlı Sofyası'nda Evlilik Müessesesi, Boşanma ve Miras Hukuku (1683-1726 Yılları Örnekleri)

Furkan Mert Aktaş*

(ORCID ID: 0000-0003-1987-056X)

Makale Gönderim Tarihi

13.04.2020

Makale Kabul Tarihi

12.06.2020

Özet

Sofya, fethedildiği XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve ekonomik olarak önemli şehirlerinden biriydi. Evlilik ve miras konularının İslam hukukuna tabi olduğu Sofya toplumunda, boşanma, nafaka, vasi tayini ve miras taksimi gibi konular şeri'yye mahkemelerinde görüşülmekteydi. Bu çalışmada 1683 ve 1726 yılları arasında Sofya kadı mahkemesine yansıyan kayıtların odağında evlilik müessesesi ve miras hukuku ele alınmıştır. Arşiv kaynağı olarak, İslam Araştırmaları Merkezi'nde bulunan 149 ve 306 numaralı Sofya Kadı Sicilleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sofya, Aile Hukuku, Miras, Boşanma, Nafaka ve Vasi Tayini

Matrimonio, Divorce and Inheritance Law in Ottoman Sofia (Cases of 1683-1726)

Abstract

Sofia, was one of the important cities of the Ottoman Empire when city was conquered both economically and administratively from the 14th century to the 19th century. In Sofia, marriage, inheritance sharing are subject to Islamic Law, issues such as divorce, foster family were subject to the courts. In this article, between 1683 and 1726, marriage institution and inheritance law were discussed at the focus of the records reflected in the Sofia court. As the main source, numbered of the 149 and 306 the Sofia Kadi Registers were used.

Keywords: Sofia, Family Law, Divorce, Alimony, Foster Family, Inheritance Law

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi ABD, Türkiye, aktasfurkanmert@gmail.com.

Giriş

Osmanlı toplumunu Türklerle beraber, pek çok etnik topluluk oluştururdu. Bu çeşitlilik, toplumun Osmanlı Devleti'ne has bir millet kavramı doğurmasına sebep olmuştur. Ailelerin bu çok kültürlü yapıdan doğrudan etkilenmesi kaçınılmazdır.

“Osmanlı Ailesi” tabiri, temsil ettiği toplumun temel karakteristik özelliklerini yansıtır. Bu sebeple, tek tip ve mutlak bir aile modeli yoktur. Osmanlı ailesinin kültür temelleri iki gurupta ele alınır: Gelenek ve Din Faktörü.¹ Gelenek, toplumsal bilinci önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nden evvel diğer Türk toplumlarında ve doğu toplumunda oluşan temel özelliklerden biri “*İtaat Kültürü*”dür. Bu kültürü Türkler önemli bir değer olarak saymıştır. Bu durumun, diğer Türk devletleri vasıtasıyla Osmanlı toplumuna ve oradan da aile kültürüne doğrudan intikal ettiği söylenebilir. Din de, Osmanlı toplum düzeninin temellerini belirleyen önemli bir etkidir. Bireyleri günlük yaşamlarından, çevresine ve devletle ilişkilerine kadar etki altına alır. Osmanlı ailesinin açıklanmasında gelenekle beraber ana faktör olarak ele alınır.

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında aile, yerleşik olmayan kültürlere bozkır kültürü çerçevesinde şekillenmiştir. Bozkır kültüründe hane reisi olan baba kadar anne de iktisadi faaliyetlerin içerisinde yer almaktadır. Bu durum kadın-erkek eşitliğini beraberinde getirmiştir. Ancak İslamiyet'in kabulüyle başlayan süreçte yerleşik hayata geçilmesiyle beraber, kadın hane içine yönelmiş ve bu eşitlik ortadan kalkmaya başlamıştır. Lakin İslamiyet, kadın ve erkek hakları hususunda eski Türk toplumlarında bulunan yasaları ortadan kaldıracı değil, İslam aile hukuku normları ile yerleştirici rol oynamaktadır. Böylelikle ailede hiyerarşik bir düzen tesis edilmiştir.² Bu düzende koca, ailenin merkezine yerleştirilmiştir. Kilit rol kocaya ait olup, diğer tüm roller aile reisine göre belirlenmiştir. Ailenin üyelerinden olan çocuklar ise babalarının genel kabulleri ve değerleri doğrultusunda sosyalleşmiştir. Çünkü İslam,

---

¹ Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, s. 372.

² Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, s. 373.

çocukların bakımlarını üstlenmenin, davranış ve sorumluluklarını perçinlemenin babalarının vazifesi olduğunu vurgular. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin bünyesinde barındırdığı farklı dini ve etnik gruplardan ötürü tek tip aile modelinin olması olanaksızdır. Bu toplulukların ortak kutsal alanları sayılan aile kurumu, gerek teşekkülünde gerekse dağılması sürecinde devlet tarafından hukuki düzenlemelerle koruma altına alınmıştır.

Ailenin Oluşumu

Baba, anne, çocuk veya kan bağı akrabalarından meydana gelen toplumsal bir birlik olarak tanımlanan aile, toplumun en temel birimini temsil eder.³ Müslüman toplumlarda aileyi oluşturan temel uygulama evliliğidir.⁴

Evlilik, teorik bakımdan iki tarafın iradeleri doğrultusunda verecekleri karara bağlı olan bir akit olmasına rağmen, Osmanlı aile yapısında evlilik kararlarında baba, amca, dayı gibi aile büyüklerinin etkili olduğu bilinmektedir.⁵ Evliliğe giden süreçte en önemli şartlardan ilki erkeğin ve kadının belirli bir yaşa ulaşmış olmasıdır. İslam fıkıhçıları bu konuda buluş çağına dikkat çeker. Erkeğin ve kadının evlenebilmesi için buluş çağında olması gerekir. Buna göre, erkekte 17-18 yaş, kadında ise 16-17 yaş aralığı evlenmek için yeterli olan alt sınır olarak zikredilir.⁶ Evliliğin ilk aşaması nişan sürecidir. Evlilik öncesi hazırlık dönemi olan nişan, tarafların birbirleriyle karşılıklı anlaşmaya varmalarınıdır. Fakat bu dönemde tarafların evlenme zorunluluğu yoktur.⁷

Nikâh

Nikâh, cinsel ihtiyaçların karşılanması, nüfusun devamlılığı, kadın ve erkeğin ekonomik, biyolojik ve psikolojik işbirliğini sağlamakla

³ Ali Güler, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurlar", *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara (1992). s. 61.

⁴ Fahrettin Atar, "Nikâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, TDV Yayınları, İstanbul (2007). s. 114.

⁵ Ayşe Değerli, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656)", *BAU, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 39, Balıkesir (2018). s. 471

⁶ Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhül Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul (1972). s. 33.

⁷ Değerli, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656)", s. 472.

gerçekleştirilen bir akiddir.⁸ İslam Hukuku'nda nikâh temel olarak, tarafların ve şahitlerin katılımlarıyla tescil edilen medeni bir akit şeklinde tanımlanır. Nikâhın geçerlilik kazanabilmesi için hem resmi bir memurun veya bir din görevlisinin huzurunda yapılması, hem de tarafların bir nikâh akdi yapmaları gerekir. Nikâh akdi, erken devirlerden itibaren hukuki önemi olan bir uygulamadır.⁹ Nikâh akdinin meşruluğunu İslam fıkıhçıları Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünnetine dayandırır. Osmanlı'da nikâh akitleri mahkemelerde düzenlenmekteydi. Mahkemeye başvuran tarafların evlenme yönünden bir engelinin bulunmaması ve evlenme ehliyetine sahip olduklarının tespit edilmesinden sonra nikâhın geçerliliği kadı defterine kaydedilmekteydi. Mahkemeye başvuramayanların nikâhları ise, kadılardan alınan izin belgesi mahiyetindeki kâğıtlarla mahalle imamı tarafından kıyılırdı. XVI. asırdan sonra ise, İbn-i Kemâl ve Ebusuud'un fetvalarında nikâh akdi için kadıdan izin alınması zorunlu hale getirildi.¹⁰

Her hangi bir dinden başka bir dine girilmesine “irtidat” denir. İslam terminolojisine göre de farklı dinlerden Müslümanlığa geçilmesi, irtidat olarak kabul edilirdi. Aile hukukunda, İslam'a geçen erkek ise evlilik feshedilmez ve uygun olarak devam ederdi. Örneğin, 7 Aralık 1683 tarihinde Sofya'da Karagöz Bey Mahallesi'nden Hüseyin bin Abdullah'ın karısı, Dide'nin “*Nasraniyye*¹¹” olduğunu öğreniyoruz.¹² Ters durumunda, kadın eğer Müslüman olursa, gayrimüslim kocası ile evliliğine devam etmesine müsaade edilmez ve kocasından boşandırılırdı.¹³

Mehir

⁸ Değerli, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656)”, s. 473.

⁹ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *The Journal Of Ottoman Studies III*, Osmanlı Araştırmaları, Cilt: 3, Ed: Halil İnalçık, İstanbul (1982). s. 1.

¹⁰ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Dönemi Sofya'da Aile: 1550-1568”, *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ed. Selami Kılıç, Erzurum (2016). s. 413.

¹¹ Hıristiyanlık, Bkz: Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul (H.1317). s. 1461.

¹² Sofya Kadı Sicili/149/6/3

¹³ Değerli, Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı'da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656), s. 473.

Mehir, İslam'da nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemekle yükümlü olduğu para veya mal anlamına gelir. İslam Hukuku'nda taraflar nikâhin kıyılmasının sonucunda birbirleri ile mehrin miktarı ve ödemesi koşulunda anlaşılır. Mehrin tamamının peşin ödenmesi gibi bir koşul aranmaz. Para veya malın taksitlerle ödenmesi mümkündür.¹⁴ Yarısı nikâhta ödenen mehre "*mehr-i muaccel*" diğer yarısı nikâhtan sonra vermek koşuluyla ödenen mehre ise "*mehr-i müeccel*" denirdi.¹⁵ İslam Hukuku'nda mehir, bir nevi kadının kocasından boşanmasında yahut kocanın vefatı halinde ekonomik olarak zor durumda kalmaması için alınan tedbirdir.¹⁶ Zaman ve mekân farklı olsa bile Osmanlı aile hayatında, kadınların hayat sigortası sayılan mehirlerini almakta zorluklar yaşadıkları mahkeme kayıtlarına yansımaktadır. Müslüman erkeklerin boşanabilme kolaylıklarına karşılık kadınlar, maalesef evliliklerini sona erdirmede erkekler kadar şanslı değildiler. Boşanmaya karşılık ya evlilikte elde ettiği mehir haklarından vazgeçecekler ya da mahkemede haklarını arayacaklardı. Ancak kadınların büyük bir kısmı mehir alacaklarından feragat ederek, yürümeven evliliklerine devam etmek yerine boşanmayı tercih ettiler.¹⁷

Ele aldığımız dönemin Sofya kadı defterlerinde mehir miktarları nikâh kayıtlarından ziyade boşanma davalarında karşımıza çıkar. Taraflar genellikle, mehir ödemelerinden dolayı davalık olmuştur. Mehrin alacaklısı kadın mahkemeye başvurarak alacaklarını istemiştir. Örneğin, 12 Eylül 1725 tarihli kayıta Sofya'da Koca Ahmedlü Mahallesi'nden Safiye Hatun kocası Halil'in kendisinden boşandığını ve 14.400 akçelik mehrini vermediğini beyan ederek dava etmiştir. Halil, Safiye Hatun ile şiddetli geçimsizlik¹⁸ yaşadıklarını belirterek, zikredilen meblağdan Safiye'nin vazgeçtiğini söylemiştir. Safiye Hatun ise önceleri mehrinden vazgeçtiğini ancak şimdi talep ettiğini beyan etmiştir.

¹⁴ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, TDV Yayınları, Ankara (2003). s. 389.

¹⁵ Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul (1985). s. 107.

¹⁶ Bilge Öztan, "Evlilikte Mal Rejimleri", *Türk Hukuku ve Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ed. Adnan Güriz, Ankara (1974). ss. 45-55-56.

¹⁷ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul (2005). ss. 304-305

¹⁸ Genellikle belgelerde *Hüsn-i Zindegâni* olmamak şeklinde geçer.

Mahkeme sonunda Safiye'nin talebi reddedilmiştir.¹⁹ Başka örnekte, 11 Mart 1726'da Sofya'da El-hac Hamza Mahallesi'nde vefat eden Mehmed'in eşleri arasındaki gayrimenkul anlaşmazlığı mahkemeye yansımıştır. Mehmed'in ilk eşi Ayşe Hatun, kocasından kalma evde Hatice Hatun'un oturduğunu; ancak, evin kendi hakkı olduğunu belirtmiştir. Hatice Hatun ise bahsi geçen evin Mehmed ile evlenmeden önce yaptığı 10 kuruşluk mehir bedeli olduğunu söylemiştir. Şahitlerin de Hatice Hatun'u doğrulaması neticesinde evin Hatice Hatun'un tasarrufunda kalmasına hüküm verilmiştir.²⁰ Görüldüğü gibi, kadınların mehirlerini bazen para karşılığı bazen de mal karşılığı olarak aldığı mahkeme kayıtlarına yansımaktadır. Davaların kararını tayin etmede şahitlerin de önemli etkileri mevcuttur. Şer'i mahkemelere gelerek şahitlik yapan kişilerin, doğrudan doğruya verilen kararlarda oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Mamafih, Sofya'da ele aldığımız kayıtlarda kadınların talep ettikleri mehir bedellerinin tamamı müeccel mehirdir. Özellikle kadınlar boşandıkları zaman, kimileri bu bedelden vazgeçmiş kimileri de talep ettikleri haklarını alamamışlardır.

Ailenin Dağılması

Talâk

İslam'da evlilik talâk ya da fesih yoluyla sona erer. Osmanlı Aile Hukuku'nun kaynağını teşkil eden İslam Aile Hukuku'nda, kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla karısını boşamasına *talâk* adı verilir. Talâkla boşanmada herhangi bir sebebe gerek yoktur. Kocanın eşine "*seni boşadım, boş ol*" gibi ifadeleri boşanmanın meydana gelmesi için yeterlidir.²¹ Talâk kendi içinde dörde ayrılır. Ric'i Talâk, Baîn Talâk, Süni Talâk ve Bid'i Talâk'dır. Sofya Mahkemesi'ndeki boşanma örneklerine bakıldığında, genellikle kadınların mahkemeyi faal olarak kullandıkları görülür. Kadınlar, kadı huzurunda kocalarının kendilerini "*tatlik*" ettiklerini belirtir. Kadınların beyanlarına bakıldığında, Sofya'da erkeklerin eşlerinden tek talakla boşandıkları anlaşılmaktadır.²²

¹⁹ Sofya Kadı Sicili/306/10/2

²⁰ Sofya Kadı Sicili/306/51/1 Konu ile alakalı benzer örnek için bkz: Sofya Kadı Sicili 306/102/3

²¹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukuku'nda Kazai Boşanma "Tefrîk" ", *The Journal Of Ottoman Studies V*, Ed. Halil İnalıcı, İstanbul (1986). s. 1.

²² Sofya Kadı Sicili/306/11/3

Örneğin, 12 Eylül 1725'de Has Biga Mahallesi'nden Ayşe Hatun mahkemeye gelmiş, "*Mustafa Ali bin Zülfikar bundan akdem zevcim olub beni tatlik etti.*" şeklinde beyanat vererek, kocasının onu boşadığını belirtmiştir. Bu tip talâk örnekleri münferit özellik taşımamaktadır ve Sofya'da boşanmaların, topluma mal olmuş genel bir uygulama ile gerçekleştiğini gösterir.²³

Talâk türleri arasında Baîn Talâk'ın yapılaş şekillerinden biri olan Talak-ı Selâse, boşanma türleri içinde, evliliği kesin olarak bitirmekle beraber, eski eşlerin tekrardan birleşmesini zorlaştıran bir talâk çeşididir. Eğer koca, karısına üç kere "*Boş ol*" derse karısından tek taraflı olarak boşanır. Ve kendisi ile yeniden birleşmek istemesi durumunda, "*hülle*"²⁴ yapmak mecburiyetindedir. Sofya'da 24 Ağustos 1726 tarihinde Yusuf Kıbtî mahkemeye gelerek, eşi Fato'nun kendisini 12 sene önce terk ettiğini ve hala evliliklerinin geçerli olduğunu beyan ederek, geri dönmesini mahkemeden talep etmiştir. Fato ise Yusuf'un kendisini baba evine giderken arabada talâk-ı selâse ile boşadığını hatta mehrinin dahi onda kaldığını söylemiştir. Şahitlerin de müdahil olduğu davada Fato'nun haklı olduğu ortaya çıkmış ve Yusuf'un talebi kabul edilmemiştir.²⁵

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler de boşanmak amacıyla şer'î mahkemeyi kullanabilirdi. Kadı mahkemelerine ödenen harç miktarlarının piskoposluk mahkemesine oranla az olması, şer'î mahkemede boşanma nedenlerinin daha az araştırılması, daha sonraki evliliklere kısıtlama koyulmaması, kadı mahkemesini piskoposluk mahkemesine göre daha cazip kılan etkenlerdir.²⁶ Örneğin, Sofya'da 24 Haziran 1726'da, Karadanişmend Mahallesi'nde yaşayan Yovano zimmî, eşi İsteman'ın 4 sene önce kendisini boşadığını ve hala kendisi ile

²³ 306/27/3, başka örnekler için bkz: Sofya Kadı Sicili 306/38/1, 306/38/4 ve 306/62/4

²⁴ Hülle: Üç talâkla boşanan kadının, ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi için başka bir erkekle yaptığı nikâh. Üç talakla boşanan kadın, başkasıyla nikâhlanıp ondan da boşanmadıkça eski kocasına helal kılınmamıştır. İlgili alan için bkz: Saffet Köse, "*Hülle*", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, TDV Yayınları, İstanbul (1998). s. 475-477.

²⁵ Sofya Kadı Sicili/306/100/3

²⁶ Svetlana Ivanova, "*Hıristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17 ve 18. Yüzyıllar)*", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları ve Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (Derleyenler: A. Buturovic ve Cemil Shick), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2009). s. 178.

zevciyet muamelesine devam etmek istediğini söylemiştir. İsteman ise bu durumu reddederek evliliklerinin hala geçerli olduğunu söylemiş ve Yovano'nun evine geri dönmesini talep etmiştir. Şahitlerin Yovana lehine şahitlik yapmasının ardından boşanma işleminin gerçekleştiği tasdik edilmiştir.²⁷

Muhâlaa

İkinci boşanma türü ise, tarafların birbirleriyle karşılıklı anlaşma yoluyla evliliklerini feshettiği muhâlaa yöntemidir. Bu tür boşanma vakalarında ayrılma talebi genellikle kadın tarafından gelir. Kadın tüm alacaklarından dahi feragat ederek kocasından boşanmak ister. Fakat bu boşanma türünde kadının istemiş olması tek başına yeterli değildir. Kocasının da boşanmayı onaylaması gerekirdi.²⁸ Bu tür boşanmalarda kuvvetli sebepler olması gerekir. Kadına kötü muamele edilmesi ya da eşler arasında şiddetli geçimsizlik yaşanması, bu yöntemin başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Muhâlaa ayrılıklarında, kadın kocası ile anlaşarak nafaka hakkını kaybedebilirdi. Fakat yeniden hayat kurabilmesi için iddet süresini beklemesi gerekir. Çünkü nafaka kadının kendi elde ettiği haktır, iddet ise kadının, İslam'ın şart koştuğu ve muhakkak uyması gereken kuraldır.²⁹ Örneğin, 8 Nisan 1684 tarihli kayıta Kassaban Mahallesi'nden Boyacı Ali mahkemeye gelerek kızı İsmihan'ın kocası Ahmed Çelebi ile şiddetli geçimsizlik yaşadığını ve kocasının itaatsiz bir insan olduğunu belirterek alacağı olan 3400 akçelik mehrinden dahi vazgeçtiğini söylemiş ve boşanmak istediğini belirtmiştir. Mahkeme sonunda tarafların muhâlaa yöntemi ile boşandıkları tasdik edilmiştir.³⁰ Yine, 7 Kasım 1725'de Kuruçeşme halkından Rabia Hatun kocası Yusuf ile muhâlaa yaptıklarını belirterek ayrılmak istemiş ve 400 akçelik mehrini bırakarak ayrılmıştır.³¹ Bir diğer örnekte, Mart 1726'da Siyavuş Paşa Mahallesi'nden Ümmügülsüm ve Halil'in boşanma davasıdır. Ümmügülsüm, kendisini boşayan Halil'den 600 akçelik mehrini talep etmiştir. Halil ise açıklamasında,

²⁷ Sofya Kadı Sicili/306/22/1

²⁸ Aydın, "Osmanlı Hukuku'nda Kazai Boşanma "Tefrik" ", s. 1.

²⁹Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mabsut Cilt: 5*, Gümüş Ev Yayınları, Ed. Cevat Akşit, İstanbul (2008). s. 319.

³⁰ Sofya Kadı Sicili/149/59/3

³¹ Sofya Kadı Sicili/306/23/3

Ümmügülsüm'le muhâlaa yaptıklarını beyan etmiş, şahitlerin de Halil'i onaylamasıyla Ümmügülsüm'ün talebi reddedilmiştir.³² Son olarak, 11 Nisan 1726'da Sofya'da Saat Mahallesi'nde ikamet eden Ümmetullah mahkemeye gelerek kocası Mehmed ile şiddetli geçimsizlik yaşadığını ve boşanmak istediğini söylemiştir. 600 akçelik mehrinden dahi feragat ederek, mahkemede Mehmed ile muhâlaa usulü ile boşanmıştır.³³

Sofya Mahkemesi'nde evlilikler, çeşitli şekillerde son bulmuştur. Ancak bazı davalarda boşanma sonrası dahi sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. Erkek tarafının mehir ödemek istememesi, eşlerini muhâlaaya yapmaya sürüklemeleri, gibi etkenlerle aslında bir yıldırma politikası izledikleri söylenebilir. Boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmemesi ya da kadınların maddi taleplerini boşanma türlerinden dolayı alamamaları da bu durumun önemli bir kanıtıdır.

Kazara Boşanma (Tefrîk)

Kazara boşanmalarda, belirli sebeplerin oluşmasının ardından kadının mahkemeye başvurması ve *kadından* boşanmayı talep etmesi gerekmektedir. Bu tür boşanmalarda, kocanın boşanmayı onaylama şartı yoktur. Boşanma eşlerin irade beyanlarıyla değil *kadının* hükmüyle gerçekleşir. Yalnız mezheplere göre kazara boşanmanın üçü özel biri genel olmak üzere dört maddesi mevcuttur.³⁴ Bunlar hastalık ve kusur, nafakanın ödenmemesi, gaiblik-terk durumu ve fena muamele ve geçimsizliktir.³⁵ Gâiblik, evden ayrılan ve bir daha eve dönemeyen kimsenin durumu ifade eder. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre çeşitli şartlarda, altı aydan dört yıla kadar değişen bir sürenin geçmesinden sonra boşanma sebebi olarak sayılır. Diğer iki mezhepte, Hanefi ve Şâfiîlere göre gaiblik ne kadar uzun olursa olsun bu durum boşanma sebebi sayılmamıştır.³⁶ Evlilik ancak kocanın vefat ettiğine hükmedildiğinde sona erer. Örneğin, 12 Ağustos 1726'da Saruhan Bey Mahallesi'nden Ümmügülsüm mahkemeye gelerek, kocasının kendisini

³² Sofya Kadı Sicili/306/57/1

³³ Sofya Kadı Sicili/306/73/4

³⁴ Aydın, Osmanlı Hukuku'nda Kazâî Boşanma "Tefrik", s. 2.

³⁵ Fena Muamele ve Geçimsizlik durumu sadece Hanbeli ve Maliki mezheplerine göre tefrik durumu sayılmıştır. Bunun dışında kalan iki büyük mezhepte yer almaz. İlgili alan için Bkz: Mehmet Akif Aydın, Osmanlı Hukuku'nda Kazâî Boşanma "Tefrik", s. 3.

³⁶ Aydın, Osmanlı Hukuku'nda Kazâî Boşanma "Tefrik", s. 3.

ve küçük çocuğunu terk ettiğini söylemiş ve nafaka talep etmiştir. Mahkeme kocanın ölümüne hükmederek hem boşanma işlemi gerçekleştirmiş hem de Ümmügülsüm ve evladına kocasından kalan maldan üçer akçe nafaka ödenmesine karar vermiştir.³⁷

Ailenin Dağılmasının Ardından Kadınların ve Çocukların Ekonomik Durumu

Nafaka ve Vasi Tayini

Nafaka, aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğü ve bu kapsamda yapılan harcamalar anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir.³⁸ İslam Hukuku'nda boşanma türü ne olursa olsun, her kadının barınma ve nafaka hakkı vardır. Kadın, talebi doğrultusunda nafakadan ve barınma hakkından yararlanabilir. İslam Hukuku'na göre, nafakanın hak edilebilmesi için koca ile karısı arasında bir neden olması gerekmektedir. Bunun nedenin iddet olduğu açık bir şekilde belirtilir.³⁹ İddet, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamında kullanılan fıkıh terimini ifade eder.⁴⁰ İddet süresi içerisinde kadının dışarıya çıkmasına gerek yoktur. Kocasını kadının, bütün ihtiyaçlarını karşılamak mecburiyetindedir. Ancak kocası ölen ve iddet bekleyen kadınlarda bu durum tam tersidir. Eğer kadın, ölen kocasının malından nafaka alıyorsa bile gündüz vakitleri dışarıya çıkmalı ve ihtiyaçlarını karşılamalıdır.⁴¹ İddet süresi bittikten sonra ise kadının nafaka alma hakkı kalmaz.⁴²

Boşanmadan sonra, bakıma muhtaç çocukların nafaka ihtiyacı için de mahkemeye başvuru yapıldığı kayıtlarda karşımıza çıkar. Boşanma gerçekleştikten sonra çocuklara nafaka verme yükümlülüğü de babaya aittir. Eğer baba fakir ise, nafaka verme durumu iyi olan amcaya geçer. Fakat amcanın ödediği para miktarı, babasının hanesine ileride ödemesi

³⁷ Sofya Kadı Sicili/306/94/5

³⁸ Celal Erbay, "Nafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, TDV Yayınları, İstanbul (2006). s. 32.

³⁹ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mebcut Cilt: 5*, s. 317.

⁴⁰ İbrahim, Acar, "İddet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, TDV Yayınları, İstanbul (2000). s. 466.

⁴¹ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mebcut Cilt: 5*, S. 319.

⁴² Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara (1992). s. 407.

karşılığıyla borç olarak kaydedilirdi. Nihayetinde, nafaka ödemekte asıl yükümlü babadır.⁴³

Ailenin boşanma yoluyla çözülmesi haricinde, aile reisi olan babanın vefat etmesi durumunda, eşi mahkemeye gelerek hem çocuklarına vasi tayin edilmesini isteyebilir hem de onların geçimlerini sağlaması amacıyla nafaka talep edebilirdi. Örneğin, 30 Ocak 1684 tarihli kayıta Sofya'da Muntasım(?) Mahallesi'nde vefat eden Boyacı Hasan'ın küçük kızı Zeyneb'e vasisi olarak annesi tayin edilmiştir. Annesi de mahkemede küçük kızının nafakaya ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve babasından intikâl eden terekeden hem anneye hem küçük kıza altışar akçe nafaka verilmesine karar verilmiştir.⁴⁴ Mart 1684'de Karagöz Bey Mahallesi'nde vefat eden Ramazan'ın küçük kızına vasi tayin edilen Serdar Hasan Ağa mahkemeye gelerek, mezbure kız için nafaka talep etmiştir. Mahkeme küçük kıza babası malından beşer akçe nafaka verilmesine karar vermiştir. Çoğu zaman şer'i mahkemelerde, geride kalan evlatlara vasi olarak, anne, baba veya yakın akrabalarından birileri tayin edilirken bu dava bunun tam zıttıdır.⁴⁵ Nitekim İslam Hukuku, bakıma muhtaç küçük çocukların sorumluluklarını kendilerine karşı şefkat duygusu besleyecek kimselere verilmesini tavsiye eder. Kayıttan anlaşılacağı üzere, bu duruma örnek teşkil eden bir olayı ifade ettiği söylenebilir.⁴⁶

Kadı sicili kayıtlarında gayrimüslimlerin de vasi tayini için şer'i mahkemelerde başvurduklarına dair örnekler mevcuttur. Normal şartlarda gayrimüslimlerin kendi cemaatleri ve mahkemeleri de mevcuttur, fakat Müslüman mahkemelerine de başvuru yapabilirlerdi. 8 Ocak 1726 tarihli kayıta Sofya'da Boduyane Karyesi'nde ölen Niko'nun kızları Estovin ve İlcovin'in üzerine bir vasi tayin olması gerekmektedir. Mahkeme iki küçük kıza anneleri İstoyano'yu vasi tayin etmiş ve geçimlerini sağlamak için babalarının terekkesinden nafaka verilmesine karar vermiştir.⁴⁷

⁴³ Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mebcut Cilt: 5*, S. 327.

⁴⁴ Sofya Kadı Sicili/149/14/2

⁴⁵ Sofya Kadı Sicili/149/21/3

⁴⁶ Ebu Sehl Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mebcut Cilt: 5*, s. 327.

⁴⁷ Sofya Kadı Sicili/306/38/3

Miras Hukuku

Miras, bir malın bir kişi veya topluluktan diğerine geçmesi, başkasından kalan şey anlamına gelir. Kanunen mirasçılarının ve paylarının belirlenmesi konusunda ise İslam miras hukuku kendine özgü bir anlayış ve usule sahiptir. Bu konuda belli başlı hükümler şöylece özetlenebilir: Anne ve babanın hiçbir zaman mirastan mahrum olmadığı ve vefat eden kişinin evlatlarının yanında, amcaoğlunun bile mirasçı olabildiği dikkate alınırsa bu hukuk sisteminde mirasçılarının çerçevesinin daha geniş tutulduğu söylenebilir.⁴⁸

Osmanlı'da vefat eden kişinin mirasçılarının istekleri ya da devletin mirasçı olma durumunda, kadılık (yargıç) kurumu, vefat eden kişinin mal ve nakit varlığını ve alacaklarını tespit eder, borçlarını öder, korumaya alır ve tereke defterine muhasebe kayıt düzenine göre kaydını yapardı. Sofya Mahkemesi'nde görülen miras davalarının büyük bir kısmında taraflar miras paylaşımı konusunda sorunlar yaşamaktadır. Örneğin, 18 Şubat 1726 tarihinde Karagöz Bey Mahallesi'nde vefat eden Es-seyyid Hüseyin'in çocukları tarafından vekil olan Es-seyyid Ahmed Ağa vefat eden Hüseyin'den kalan 104,098 akçelik tutarı hala alamadıklarını beyan etmiş, bahsi geçen miktarın miras payları olduğunu ve kendilerine verilmesini istemiştir. Ancak Musa Çelebi ise bu paranın 49.908 akçelik tutarının merhumun borçlarına ve defin masraflarına gittiğini söylemiş, istenilen bedelin fazla olduğunu beyan ederek, itiraz etmiştir. Nihayetinde görülen dava sonucunda, borçlara ve defin işlerine harcanan paradan arta kalan, 53.190 akçenin vekil Ahmed Ağa'ya teslim edilmesi kadı tarafından tembih edilmiştir.⁴⁹ Yine, 9 Mart 1726 senesinde Hüseyin Ağa Mahallesi'nde vefat eden Ali Çelebi'nin ikinci karısı olan Fatma Hatun mahkemeye gelerek, müteveffadan kalan evden miras hakkı olduğunu iddia etmiştir. Ali Çelebi'nin oğlu Molla Mehmed ise evin babasından annesine borcuna karşılık olarak kaldığını beyan etmiş ve şahitlerin de lehine ifade vermesiyle ev miras olarak Molla Mehmed'e bırakılmıştır.⁵⁰ Bazı davalarda yukarıdaki örneklerin aksine mirasın taksimi sorunsuz bir şekilde paylaştırılırdı. Misal, Cami-i

⁴⁸ Hamza Aktan, "Miras", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, TDV Yayınları, İstanbul (2005). s. 144.

⁴⁹ Sofya Kadı Sicili/306/46/1

⁵⁰ Sofya Kadı Sicili/306/50/1

Atık Mahallesi'nde vefat eden Mustafa'nın oğulları diğer Mustafa ve Ahmed Beşe mirası aralarında sorunsuz bir şekilde paylaşmıştır. Ahmed Beşe ve Mustafa, babalarından kalan 500 esedi kuruşu⁵¹ her hangi bir husumet olmadan, tahsil etmiştir.⁵²

Vefat eden bir kişinin mirası, mirasçılara düşen miktarlar paylaştırıldıktan sonra ve ya hiçbir varisi bulunmuyorsa, beytül mal'a aktarılmaktadır. Osmanlı'da Miras prosedürüne göre, varisler mirastan belirli ölçüde pay almaktaydı. Mevtanın kan bağı olan akrabaları doğal varisleriydi. Defin masrafları, var ise ölen kişinin borçları ödendikten sonra kalan miktar, varis sayısına ve yakınlığına göre pay edilirdi. Bu işlemin ardından da eğer mal kalırsa devlet hazinesine giderdi. Örneğin, 7 Eylül 1726'da İstanbul sakinlerinden olup Sofya'da vefat eden Abdullah'ın terekesi, varisinin olmamasından ötürü, Sofya Subaşı Mehmed Ağa tarafından beytül mal'a gönderilmek üzere tutulmuştur. Daha sonra, Süleyman Beşe ve Hatice Hatun Sofya Mahkemesi'ne gelerek kendilerinin varis olduklarını iddia etmiş ve neticesinde varis olduklarını doğrulanarak, terekenin onlara verilmesine karar verilmiştir.⁵³ Aynı şahısların gördüğü diğer davada, varisler Abdullah'tan kalan 100 altını da talep etmiş ancak Şubaşı Mehmed Ağa, parayı devlet hazinesine gönderdiğini ve üzerinde bir akçe dahi kalmadığını söylemiştir.⁵⁴ Merhum Abdullah'ın kardeşi ve annesi bahsi geçen parayı yukarıdaki sebeplerden ötürü alamamıştır. Geriye kalan para ise devlet hazinesine gönderilmiştir.

Daha önce Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaanın kendi cemaatlerine ait mahkemelerinin mevcut olduğunu belirtilmişti. Miras Hukuku'nda da bir zımmînin vefat etmesiyle arkasından bıraktığı mallar kendi dinlerinin kurallarına göre mirasçılara taksim edilirdi. Çoğu zaman zımmîlerin mirasla ilgili davalarını şer'i mahkemeye taşıdıkları sicil kayıtlarında karşımıza çıkar. Bunun en temel sebeplerinden birisi, örneğin, Hıristiyanlıkta ve Yahudi Hukuku'nda kadın mirastan pay alamazken, bunun aksine İslam Hukuku'nda kadınlar

---

⁵¹ Yaklaşık 50.000 Akçe

⁵² Sofya Kadı Sicili/306/51/3

⁵³ Sofya Kadı Sicili/306/112/2

⁵⁴ Sofya Kadı Sicili/306/112/3

erkeğin yarısı kadar mirastan pay alma hakkına sahiptir.⁵⁵ Şubat 1726 yılında Yazıcızade Mahallesi'nde vefat eden Tomo'nun kızı Nikolayca mahkemeye gelmiş ve babasının mirasından payına düşen değirmen ve dükkan hissesini teslim aldığı mahkemede şahitlerin huzurunda doğrulamıştır.⁵⁶ Bir diğer örnekte, Belgrad ahalisinden olup, Sofya'da ticaret ile uğraşan Anton, Hisarcık mahallinde kendisini tüfikle vurarak intihar etmiştir. Anton'dan intikâl eden mallar, kadı ve Subaşı'nın Çuhacılar Hanı'nda onun odasına girerek tespit edilmiştir. Sofya'ya gelen Anton'un kardeşi ve varisi Canazer tarafından teslim alınmıştır.⁵⁷ Bu tarzda bir vakanın başka örnekleri, incelediğimiz sicillerde bulunmamaktadır. Bu kayıтта, bir intihar vakası mevcuttur. Gayrimüslim bir tüccar intihar edip, varisi şer'i mahkemeye başvurarak, kendisine düşen payı, İslam miras hukukuna göre almıştır.

Fakat gayrimüslimlerin de şer'i mahkemeye taşıdığı davalarda mirasın paylaşımı ve tahsili konusunda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Buna örnek olarak, Sofya'da Balı Efendi Karyesi'nde vefat eden İlbas'ın varisi karısı ve kardeşi gösterile bilir. Ancak karyenin mutasarrıfı olan Osman Ağa vefat eden zimmînin terekesine el koymuş ve varislerin tasarruf hakkına arkasında varis bırakmadığını gerekçe göstererek, mani olmuştur. Varislerin duruma itiraz etmesiyle, mahkemede bulunan şahitlerin, varisler lehine şahitlik etmesi ile İlbas'ın mirası karısına ve kardeşine düşen payların teslim edilmesine karar verilmiştir.⁵⁸ Bir başka örnekte, Yazıcızade Mahallesi'nde vefat eden Mumcu Tomo'nun terekesi beytû'l mal'a gidecekken, Farisbaki Karyesi'nden Sofya Mahkemesi'ne gelen kardeşleri ve oğlu terekenin kendilerine ait olduklarını söylemiş ve şahitlerin huzurunda kendilerine düşen haklarını almışlardır.⁵⁹

Müslümanların ve gayrimüslimlerin Sofya Mahkemesi'nde tutulan diğer miras kayıtları benzer örnektedir.⁶⁰ Yani, şer'i mahkemeye

⁵⁵ Gamze Nur Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Durumu*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon (2015). s.95.

⁵⁶ Sofya Kadı Sicili 306/45/1

⁵⁷ Sofya Kadı Sicili 306/100/2

⁵⁸ Sofya Kadı Sicili/306/37/3

⁵⁹ Sofya Kadı Sicili/306/41/1

⁶⁰ Başka miras davaları ile ilgili ayrıca bkz: Sofya Kadı Sicili 306/44/3, 306/48/3, 306/68/2, 306/82/2 ve 306/96/1

yansıyan miras kayıtları, gerek Müslüman, gerekse gayrimüslimlere ait olsun, vefat eden insanların arkasında bıraktıkları mallar, İslam miras hukukuna göre varislerine pay edilirdi.

Sonuç

Kadı sicilleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, sosyal ve askeri alanlarıyla ilgili oldukça faydalı bilgiler vermektedir. İncelenen bu kayıtlarda, Sofya'nın aile hukuku, evlilik, boşanma, nafaka, vasi tayini ve miras taksimi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin şer'i kanunlarında evlilik ancak bir din görevlisinin huzurunda gerçekleşmekteydi. Evliliğe giden süreç, tarafların ön görüşme olarak kabul edilen nişan aşamasından başlayarak, mehir belirleme ve nikâh akdinin geçerliliği şeklinde devam eder. Kadının evlilik sürecinde kocasından ekonomik olarak elde ettiği hak olan mehir, Sofya'da genellikle nikâhtan sonra vermek koşuluyla müeccel olarak yapılmıştır. Örnek olarak verdiğimiz kayıtlarda en yüksek mehir miktarı 14.400 akçedir. En düşük miktar 400 akçedir. Ancak kadınların, bu haklarını boşanma sürecinde dahi alamadıkları tespit edilmiştir. Erkek tarafı genellikle eşlerinin mehirlerini ödememek için, muhâlaa ile boşanmaya zorlamıştır. Kadın tarafının bu zorlama karşısında daha fazla mücadele edemediği, mutsuz bir evlilik sürdürmektense bütün haklarından vazgeçerek boşanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Boşanmanın ardından geride kalan kadının ve varsa çocukların ekonomik olarak hayatlarını devam ettirebilmesi için, talep edilmesi durumunda mahkeme tarafından günlük nafaka miktarları belirlenmiş ve çoğunlukla eski eşinin malından ya da vefat eden eşinin bıraktığı paradan nafaka bedelleri ödenmiştir.

Aile hukukunda önemli konulardan birisi de, vefat eden insanların miraslarının kullanım hakkıdır. Mevtanın ardından bıraktığı mirası, İslam miras hukukuna göre varislerine belirli oranlarla pay edilmiştir. Mahkemelerde çoğu zaman, mirasın paylaşımında anlaşmazlıklar yaşandığı görülmektedir. Bazen aile fertleri arasında bazen de devlet ile varisler arasında ihtilaflar meydana gelmiştir.

Şer'i mahkemelere zimmîlerinde başvurdukları görülmektedir. Bu sayede, Osmanlı topraklarında yaşayan zimmîlerin aile hayatı ile ilgili

önemli bilgiler elde etmek mümkündür. Görüldüğü üzere ailenin çözülmesi durumunda gerek Müslümanların gerek gayrimüslimlerin boşanma yoluyla da olsa, vefat yoluyla da olsa çözülen aile bağları nafaka ve miras gibi uygulamalarla ayakta tutulmaya çalışılmış, özellikle miras paylaşımı gibi hassas konularda karar verilirken, şer’i hukuktan taviz verilmemesine dikkat edilmiştir. Nafaka ve vasi tayini hükümlerinde ise, kadınların ve çocukların yaşamlarını sürdürebilmeleri ve kimseye muhtaç kalmamaları için devlet tarafından ekonomik güvence sağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

S-149 Numaralı Sofya Kadı Sicili

S-306 Numaralı Sofya Kadı Sicili

Kitap ve Makaleler

Acar, İbrahim, “İddet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, TDV Yayınları, İstanbul (2000).

Aktan, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt: 2, Ankara (1992).

Aktan, Hamza, “Miras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, TDV Yayınları, İstanbul (2005).

Atar, Fahrettin, “Nikâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, TDV Yayınları, İstanbul (2007).

Aydın, Mehmet Akif, “Mehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, TDV Yayınları, Ankara (2003).

Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *The Journal Of Ottoman Studies III*, Osmanlı Araştırmaları, Cilt: 3, Ed: Halil İnalçık, İstanbul (1982).

Aydın, Mehmet Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul (1985).

Aydın, Mehmet Akif, Osmanlı Hukuku’nda Kazai Boşanma “Tefrîk”, *The Journal Of Ottoman Studies V*, Ed. Halil İnalçık, İstanbul (1986).

Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Dönemi Sofya’da Aile: 1550-1568”, *Çayeli’nden Erzurum’a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ed. Selami Kılıç, Erzurum (2016).

Değerli, Ayşe, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı’da Aile: Kayseri Örneği (1608-1656)”, *BAU, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 39, Balıkesir (2018).

Doğan, İsmail, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (1999).

Düzdağ, Ertuğrul, *Şeyhül Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul (1972).

Ebu Sehl, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Serahsi Mebcut Cilt: 5*, Gümüş Ev Yayınları, Ed. Cevat Akşit, İstanbul (2008).

Erbay, Celal, "Nafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, TDV Yayınları, İstanbul (2006).

Ertaş, Fatih Coşkun, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri", Dünya Muhasebe Tarihçileri Konferansı, İngiltere (2012).

Güler, Ali, "İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurlar", *Sosyo Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara (1992).

Ivanova, Svetlana, "Hıristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadın Sicilleri (17 ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları ve Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, (Derleyenler: A. Buturovic ve Cemil Shick), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (2009).

Köse, Saffet, "Hülle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, TDV Yayınları, İstanbul (1998).

Öztan, Bilge, "Evlilikte Mal Rejimleri", *Türk Hukuku ve Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Ed. Adnan Güriz, Ankara (1974).

Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul (2005).

Samî, Şemsettin, *Kamus-i Turkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul (H.1317).

Şahin, Gamze Nur, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Durumu*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon (2015).